

Viited

ÕS 2018 = Raadik, Maire, Tiina Leemets, Sirje Mäearu 2018. *Eesti õigekeelsussõnaraamat*
ÕS 2018. Tallinn: EKSA.

Normid ja tegelikkus: terminikasutuse varieeruvus ja standardiseerimine COVID-19 näitel

Mai Raet (Tallinna Ülikool, Eesti)

Keel ei ole vaid sõnaraamatutes ja keelekorralduse juhistes kirjas – see kujuneb igapäevases kasutuses, kus normidest kõrvalekaldumine ja varieeruvus on loomulikud nähtused. Käesolev ettekanne uurib COVID-19 pandeemia näitel, kuidas õigekeelsusallikate soovitusi järgiti ning kas ja kuidas tegelik keelekasutus standardeid järgis või mitte.

Ettekandes analüüsitakse, kuidas kasutati pandeemia ajal samade mõiste tähistamiseks erinevaid termineid ja kirjakujuksid (nt covid vs. COVID-19) ning milliseid eelistusi ja täpsusastmeid keelekasutuses järgiti. Samuti vaadeldakse, kui palju lähtuti õigekeelsusallikate soovitustest ning kuidas terminoloogiline mitmekesisus avalikkuses vastukaja leidis.

Uurimus põhineb mitmel allikal: nelja ministeeriumi ametlikel teadaannetel 2020. aastal, eesti keele ühendkorpusel (ÜK 2023) ning assotsiatsioonikatse käigus kogutud keeleandmetel 1454-lt eesti emakeelega kõnelejalt 2023. aasta alguses.

Analüüs näitab, et kuigi ametlikus suhtluses eelistati standarditud vorme (nt COVID-19), levisid igapäevases keelekasutuses rohkem mugandatud ja lühemad variandid (nt koroona, covid). Eriti pandeemia algusfaasis oli terminite kasutuses suur varieeruvus: esines sünonüüme ja erinevaid kirjaviise.

Ettekanne uurib, kuidas leida tasakaal keele reeglite järgimise ja loomuliku muutumise vahel ning millist mõju avaldab normide järgimine keele arusaadavusele ja suhtluse tõhususele. Samuti rõhutatakse, kuidas keel kohandub erinevates sotsiaalsetes ja ametlikes olukordades.

Viited

ÜK 2023 = Eesti keele ühendkorpus 2023. Kristina Koppel, Jelena Kallas, Madis Jürviste, Helen Kaljumäe. Eesti Keele Instituut. <https://doi.org/10.1515/3-00-0000-0000-0000-08C04M>.

Ajamäärsõnadel *koheselt* ja *kohe* pole mingit vahet! Kas tõesti?

Lydia Risberg^{1,2}, Maarja-Liisa Pilvik², Liina Lindström² (¹Eesti Keele Instituut, Eesti, ²Tartu Ülikool, Eesti)

Alates 1960. aasta õigekeelsussõnaraamatust on ajamäärsõna *koheselt* esitatud looksulgudes ehk sõnana, mida ei soovitata kasutada (ÕS 1960: 11; ka ÕS 2018). Põhjus seisneb selles, et *koheselt* on tuletatud omadussõnast *kohene*, mis omakorda tuleb määrsõnast *kohe*, ning keelekorralduses on selliseid *ne*-omadussõnadest tuletatud *lt*-tuletisi peetud liiasiks ületuletuseks, sest sama tähendus on juba kaetud lühema samast sõnaliigist sõnaga (nt Mäearu 2000; EKK 2020: 440). Lisaks on *lt*-tuletisi peetud omaseks kantseliitlikule keelekasutusele, mis ei sobi neutraalsesse keelde (EKG 1995: 600; EKK 2020: 372).

EKI ühendsõnastikus (2025) kajastub keelekorralduse värskem seisukoht, kus *lt*-tuletisi ei tõrjuta. See tugineb keeleteaduse tõdemusele, et liiasusel on keeles oluline roll ja see täidab eri funktsioone, näiteks kasutatakse seda rõhutamiseks ja intensiivistamiseks. Liiasus pole seega ülearune ega kasutu, nagu seda on preskriptiivsetes käsitlustes sageli esitatud (Wit, Gillette 1999; Lehmann 2005; Bazzanella 2011). Samuti on keeleteaduses osutatud, et *lt*-tuletised on produktiivne tuletustüüp ja nende puhul ei kehti alati piirang, et sarnase tähenduse jaoks pole vaja kahte samast sõnaliigist sõna (Kasik 2015: 47). Kas aga sõnadega *koheselt* ja *kohe* väljendatakse täpselt sama tähendust või on pikemat sõna vaja millekski muuks, nagu näiteks intensiivsuse lisamiseks ja ajalise vahetuse rõhutamiseks?

Ettekandes anname ülevaate ajamäärsõnade *koheselt* ja *kohe* võrdlevast uurimusest, mille eesmärk oli mõista nende tänapäevaks välja kujunenud kasutusmustreid ning teha järeldusi selle kohta, milliseid põhjuseid leidub tuletise *koheselt* valimise taga lühema *kohe* asemel. Püstitasime kaks hüpoteesi. Esiteks, et *koheselt* kasutuskontekstid rõhutavad kiireloomulisust ja ajalist vahetust enam kui lühema vormi *kohe* kasutuskontekstid. Hüpoteesi motiveerib *kohe* ajatähenduse ähmasus (näiteks 'selsamal hetkel' kõrval ka 'õige pea') ning tõdemus, et vahetu ajalise järgnevuse rõhutamiseks kasutatakse *kohe* asemel ka vormilt komplekssemaid sõnu *otsekohe* ja *kohemaid* ning kordust *kohe-kohe*. Teiseks eeldame, et *koheselt* ei ole levinud ainult kantseliitlikes, formaalsetes tekstides, vaid seda kasutatakse laialdasemalt, erinevates žanrites.

Uurimus toetub kasutuspõhisele keeleteooriale (Díaz-Campos & Balasch 2023). Analüüsisime ajamääruste *kohe* ja *koheselt* kasutuskontekste eesti keele ühendkorpusest (Koppel jt 2023; korpustööriistas Sketch Engine, Kilgarriiff jt 2014) võetud juhuvalimite põhjal. Et juhuvalimid pärineksid nii autentsetest, toimetamata tekstidest kui ka toimetatud tekstidest, võtsime näited kolmest žanrist: blogid, foorumid ja perioodika. Sõnavaliku seoseid žanri, modaalsuse, lausestruktuuri ja kontekstuaalse kompleksuse teguritega analüüsisime keelevarieerumise levinud meetoditega (hii-ruut-testid ning tingimuslikud otsustuspuud). Selleks et mõista sõna *koheselt* kasutuse ja keelekorralduse soovitusetausta, uurisime DIGARi Eesti artiklite põhjal ka seda, kuidas arenes *koheselt* kasutus 20. sajandi esimeses pooles.

Viited

- Bazzanella, C. (2011). Redundancy, repetition, and intensity in discourse. *Language Sciences* 33, 243–254.
- Díaz-Campos, M., Balasch, S. (2023). Introduction. *The Handbook of Usage-Based Linguistics*, 1–6. John Wiley & Sons, Ltd.
- DIGARi Eesti artiklid. Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv. <http://data.digar.ee>
- EKG 1995 = *Eesti keele grammatika 1. Morfoloogia, sõnamoodustus*. Toim Mati Erelt. Tallinn: Eesti TA Keele ja Kirjanduse Instituut.
- EKI ühendsõnastik 2025. Eesti Keele Instituut, Sõnaveeb. <https://sonaveeb.ee>
- EKK 2020 = Erelt, M., Erelt, T., Ross, K. (2020). *Eesti keele käsiraamat*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Kasik, R. (2015). *Sõnamoodustus*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kilgarriiff, A., Baisa, V., Bušta, J., Jakubíček, M., Kovář, V., Michelfeit, J., Rychlý, P., Suchomel, V. (2014). The Sketch Engine: Ten years on. *Lexicography* 1, 7–36.
- Koppel, K., Kallas, J., Jürviste, M., Kaljumäe, H. (2023). *Estonian National Corpus 2023*. Lexical Computing Ltd., Eesti Keele Instituut.
- Lehmann, C. (2005). Pleonasm and hypercharacterisation. *Yearbook of Morphology*, 119–154.
- Mäearu, S. (2000). *lt*-liitelised määrsõnad. *Keelenõuanne soovitab* 2. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Wit, E. C., Gillette, M. (1999). *What is linguistic redundancy*. The University of Chicago.

ÕS 1960 = *Õigekeelsuse sõnaraamat*. Toim Ernst Nurm, Erich Raiet, Magnus Kindlam. ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

ÕS 2018 = *Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2018*. Toim Maire Raadik. Koost Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

(De)standardiseerides kõnekeelt sõnaraamatus. Kuidas rakendada keelekorpus ja suuri keelemudeleid?

Lydia Risberg^{1,2}, Maria Tuulik¹, Margit Langemets¹, Ene Vainik¹, Eleri Aedmaa¹, Esta Prangel¹, Kristina Koppel¹, Hanna Pook¹, Sirli Zupping¹ (¹Eesti Keele Instituut, Eesti, ²Tartu Ülikool, Eesti)

Sõnaraamatus kasutatakse erinevaid märgendeid, osutamaks, et sõna kaldutakse kasutama mujal kui neutraalses kontekstis. Informaalsele registrile osutab märgend *kõnekeelne* (nt *kärakas* tähenduses 'viin vm hrl kangem alkoholne jook'). Märgendite järel sõnaraamatus, eriti õigekeelsussõnaraamatus (ÕS), on ühiskondlikku nõudlust, muuhulgas on väljendatud soovi, et 2025. a ilmuvas ÕSis oleks kirjakeele kiht välja sõelutud.

Senised registrimärgendiga sõnad on olnud süsteemselt läbi uurimata, samas liigub osa sõnu aja jooksul näiteks kõnekeelest neutraalkeelde, mispärast on põhjust iga sõnaraamatu uustrüki eel ainek läbi töötada. Registrimärgendite määramist on alati mõjutanud ka leksikograafi intuitsioon või keelekorralduse valikud (nt Karelson 1990). Kuid registrianalüüs ei tohi põhineda üksikisiku eelistustel, vaid peab tuginema valimile, mis esindab registrit võimalikult terviklikult (Biber, Conrad 2009). Seega on olnud vajadus registrimärgendi määramisel laiema keelekasutuse süstemaatilise analüüsi järel.

EKI ühendsõnastikku koostades on subjektiivseid otsuseid vähendatud eesti keele ühendkorpuse (Koppel, Kallas 2022) analüüsimisega. Siiski on puudunud ühine suunis, orientiir, millele leksikograaf oleks saanud nt kõnekeelsuse üle otsustamisel tugineda – kõnekeel aga on piiripealsem ja subjektiivsem register kui näiteks vulgaarsused või lastekeel ning seega on leksikograafil seda keerulisem tabada. Ühtlasi on korpus tööriista võimalusi aja jooksul edasi arendatud: alles alates 2021. a versioonist saab uurida žanreid ja teemasid, kus sõna esineb, ja näha, kas ta on seal tüüpiline või mitte (Koppel, Kallas 2022). Suurte keelemudelite (SKMid) tulekuga on kerkinud küsimus, kas ja kuidas saab neidki sõnaraamatutöös rakendada, sh kõnekeelse märgendi määramisel.

ÕSi ajalooline eesmärk on olnud keelt standardiseerida. Standardiseerimine on protsess, kus norminguid tugevdades vähendatakse varieeruvust, mistõttu liigub keel mitmekesisusest ühtsuse suunas, samas kui destandardiseerimine viitab vastupidisele protsessile – normi järkjärgulisele nõrgenemisele varieeruvuse kasuks (Kristiansen 2021: 667). Kuna sõnaraamatu märgendeid on kiputud tõlgendama normatiivsena (vt ka Langemets jt 2024: 712; Trap-Jensen 2002), siis uustrükki ette valmistades tuleb üle vaadata ka see, kas mõne sõna(tähenduse) juurest tuleks (kõnekeele) märgend eemaldada, see n-õ destandardiseerida. Kas keelekorpus ja ehk ka SKMid võivad seda otsustusprotsessi toetada, pakkudes objektiivsemat alust kui subjektiivsed vaatlused, kajastades laiema keelekogukonna kasutusmustreid?

Ettekandes tutvustame, kuidas korpusanalüüs ja millised SKMid saavad aidata leksikograafil hinnata eesti sõnade kõnekeelsust sõnaraamatutöö jaoks ning pakume välja kõnekeelsuse orientiiri. Millised andmed ja mis juhul toetavad seda, et sõna või mõnd tema tähendust kaldutakse kasutama pigem kõnekeelses ehk informaalses ümbruses? Mil määral võib leksikograafi intuitsioon märgendamisotsuseid siiski mõjutada? Kas leksikograaf, keeleekspert, saab oma keeletaju välja lülitada ja kas ta üldse peaks seda tegema?